

הגירה ואסלאם בגרמניה: בין שני בתים עידית זלטנרייך*

ספטמבר 2012
באדיבות 'מסע אחר' מבית מוטו תקשורת

בשנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20 הגיעו לגרמניה המערבית אלפי מהגרים שהוגדרו "עובדים אורחים". היום, כשמיליוני מוסלמים חיים בגרמניה, ההתמודדות עם שינוי התפיסה מאורחים לרגע למיעוט שנוכחותו קבועה היא דרמה הנמצאת בעיצומה.

שעת בוקר ושמש חיוורת עולה מעל מבנה הפרלמנט האירופי בשטרסבורג, צרפת. שורות ארוכות של אנשים יוצאים משעריו, צועדים ברחובות הצרים, צועדים ומתרחקים מהמבנה. מקרוב אפשר לראות שעשרות הצועדים הן צועדות. נשים מבוגרות למראה. מקצתן עוטות חולצה כחולה רחבה מעל לחולצות טריקו, אחדות מחזיקות בידן דלי. רגע לפני תחילתו של עוד יום פוליטי סואן, עוזבות הנמקות את משכנו של החזון האירופי המאוחד.

ייחוס סמליות רבה מדי לתמונה הזו, שבה מתחלפות האוכלוסיות בבניין מקבוצה של מהגרות מהמעמד הנמוך הנעדרות מהמרחב הציבורי - לקבוצה המגלמת את הזירה הציבורית האירופית, תחטא בהפשטה. אבל אין דרך להתחמק מהעובדה שאירופה אכן מתמודדת עם משמעויותיה של הגירה רחבת היקף בכלל ועם המשמעויות של ההגירה המוסלמית בפרט.

נוכחות האסלאם באירופה חוצה מדינות, אך בגרמניה יש לה כמה מאפיינים ייחודיים: שלא כמו צרפת או בריטניה, לגרמניה אין עבר קולוניאלי משמעותי, בגרמניה מרבית המוסלמים אינם ממוצא ערבי אלא תורכי. כמו כן, לרפובליקה הפדרלית של גרמניה יש מבנה מבוזר: גרמניה מורכבת ממדינות מחוז שכל אחת מהן עצמאית בקביעת מדיניות פנים וחינוך.

וכמובן, כאשר גרמניה מתמודדת בכל רובד שהוא עם שילובו של מיעוט דתי ואתני מוטל מאחוריה צל אפל וכבד מנשוא של עברה הנאצי, השואה והשמדת המיעוט היהודי. אלה שזורים גם לאורך כל השורות האלה. המורכבות, השיח הציבורי והדילמות, שלא לומר השדים שמתעוררים, קשורים לכך בטבורם.

דוגמה בוטה אפשר היה למצוא כשבחודש מאי 2012 קבע בית המשפט המחוזי בעיר קלן כי ברית מילה שלא לשם סיבה רפואית הינה פגיעה גופנית ועבירה בת עונשין וכי טובת הילד גוברת על חופש הדת של הוריו. הפסיקה, שהופכת החלטה של ערכאה נמוכה יותר מ-2011, היא בעקבות מקרה מנובמבר 2010 שבו זוג הורים מוסלמים בקלן, שהיגרו לגרמניה מעיראק, מל את בנם בן הארבע אצל רופא מקומי מוסלמי. בתחילה נראה שהכל עבר בשלום, בשלום אלא שיומיים לאחר מכן פרץ דימום והאם לקחה את בנה לקופת חולים. במרפאה עמדו על מקור הדימום והדבר גרר תביעה נגד הרופא.

* עידית זלטנרייך שימשה כשליחת משרד החוץ בברלין (2007-2010). הכתבה פורסמה במגזין מסע אחר, ספטמבר 2012, ע"פ 54-65. דוא"ל: idseltenreich@gmail.com.

בגרמניה אין חוק העוסק בברית מילה והפרלמנט נדרש אל הנושא. חודשים לאחר פסק הדין, גרמניה עדיין סוערת סביב הנושא, הנוגע ישירות גם לקהילה היהודית וממילא ליחסי גרמנים ויהודים ואף קלע לאותה סירה את הקהילות היהודית והמוסלמית בהתמודדות עם שנאת זרים.

זהירות, סטטיסטיקה

כמה מוסלמים חיים בגרמניה? על השאלה הלכאורה פשוטה הזו היה קושי מסוים לענות גם בשנים האחרונות. בגרמניה, מעריכים, חיים בין 3.8 ל-4.3 מיליון מוסלמים. הסיבה לפער נעוצה בסטטיסטיקה וגם בתפיסת עולם. אמנם לסוכנות הסטטיסטיקה מותר לשאול על שיוך דתי, אבל אין חובה לענות על כך מטעמי צנעת הפרט, וכלקח מהעידן הנאצי. הנתונים מתבססים על מפקד אוכלוסין שנערך טרם האיחוד של גרמניה המזרחית והמערבית לפני יותר מ-20 שנה (מפקד אוכלוסין נערך שוב ב-2011 אך תוצאותיו צפויות בסוף 2012 או ב-2013). המספר הרשמי אפוא משוער, ונקבע על פי מדינות המוצא של המהגרים לגרמניה.

חלק הארי של המוסלמים בגרמניה חיים במערב המדינה. מזרח גרמניה לא קלטה הגירה כשגרמניה הייתה מחולקת, והיום היא עצמה עדיין מתמודדת עם אתגרים של אבטלה ושל שנאת זרים. המוסלמים מתגוררים לרוב בערים - בעיקר בברלין, קלן, המבורג ופרנקפורט וגם במינכן, שטוטגרט ונירנברג. נוכחותם ברחוב העירוני הגרמני ברורה, ולעתים נראה שהיא מתקיימת במעין מציאות מקבילה. רובם בעלי עסקים קטנים. צלחות הלווין היו לסמל לדיירות המהגרים, הממעטים לצרוך תקשורת מקומית (ולהיות מיוצגים בה). באזורי מגוריהם מרחבים המסגדים. בברלין רבתי יש כ-80 מסגדים, מהם כ-20 בשכונה אחת.

ד"ר כריסטיאן קלוס, ממשד הפנים הגרמני, ראש יחידת החוק החדש להגירה אומר: "באזורים כפריים ובמיוחד במזרח גרמניה חיים 1-3 אחוזים מהמהגרים. עדיין אנו רואים יותר ימין קיצוני ושנאת זרים בחלקיה המזרחיים של גרמניה, במקומות שבהם ממילא יש מעט מהגרים. השילוב של דעות קדומות ופתיחות למחשבות קיצוניות, עם ידע מועט וחשיפה מועטה למהגרים בפועל מעמידים לפנינו אתגר. במקומות שיש בהם ריכוזי הגירה אנשים התרגלו לנוכחותם של מהגרים ובדרך כלל יש שם פחות בעיות. אבל גרמניה אינה כולה רק ערים, ועלינו למצוא דרך להבטיח קבלה של הגירה ברחבי המדינה".

הדור השלישי

יחסו של הממסד הגרמני לבני המהגרים, ילידי גרמניה, אינו שונה מהיחס אל ילדים שהוריהם ממוצא גרמני. אלא שדווקא מתוך כך קורה, שהמערכת לעיתים עיוורת לייחודיותם של מי שאף על פי שנולדו בגרמניה, מאפייני הזהות המרכזיים שלהם שונים. לרבים מילדי המהגרים, שהם לעתים כבר דור שלישי ורביעי בגרמניה, בעיות זהות חריפות יותר משל הוריהם, בעיות שיש להן משמעויות מעשיות. למשל, שליטתם בשפה: ילדי המהגרים נשלחים למערכת החינוך הגרמנית הציבורית, כחלק מהתפיסה המקבלת והשוויונית. הם מגיעים אליה לרוב ללא גרמנית מהבית או עם ידע בסיסי בלבד בשפה, וכך נקודת המוצא שלהם אינה שווה לזו של ילדים שבאים מבתי דוברי גרמנית. עם הזמן הפערים בינם לבין ילדי הכתה האחרים הולכים וגדלים. לעתים גם שליטתם של הילדים האלה בשפת האם חלקית בגלל ערבוב השפות והנתק מהבית. הם בולטים בהישגים נמוכים בלימודים ובשיעור נמוך בהמשך ללימודים גבוהים, ברכישת הכשרה מקצועית ובהשתלבות בשוק העבודה.

האראלד שראפרס מהעיר דויסבורג (Duisburg) הוא אביה של לאה בת ה-14. דויסבורג היא אחת מהערים עם ריכוזי המוסלמים הגבוהים בגרמניה. היא נמצאת במערב גרמניה במדינת המחוז נורדרין ווסטפליה (Nordrhein-Westfalen) - המאוכלסת ביותר בגרמניה ובה כ-18 מיליון תושבים. בשיחה עמו, שראפרס מספר כי בכיתה שבה לומדת בתו יש 28 תלמידים, והוריהם של שליש מהם הגיעו ממדינות אחרות. מקצת הילדים נולדו עצמם במדינות אחרות ומקצתם נולדו בגרמניה. "בשביל עיר כמו דויסבורג, שליש זה מעט. בבתי הספר היסודיים בדרך כלל יותר ממחצית מילדי הכתה הם בעלי רקע של הגירה. בכיתה של בתי רוב התלמידים עם רקע מהגרי הם ממוצא תורכי או עלאווי.

ביום-יום אין קונפליקטים דתיים, כי במדינת המחוז שלנו בתי הספר מעבירים שיעורי דת רק לקתולים ולאונגלים הנוצרים, וליתר התלמידים יש שעה חופשית. כעת מנסים לשנות את זה כך שבאותו הזמן תלמידים אחרים ילמדו פילוסופיה ואתיקה. את ההחלטה בעניין מגבשת מדינת המחוז בשיתוף פעולה צמוד עם הכנסיות. מלבד זאת, הפרלמנט המקומי שינה את החוק לפני חודשים אחדים וקבע שבתי הספר יעבירו גם שיעורים על יסודות האסלאם אך הביצוע צפוי להיות אטי והדרגתי משום שאין מורים שהוכשרו לנושא". באשר להבדלים תרבותיים, אומר שארפרס: "בבית הספר של בתי, ילדות תורכיות לובשות כיסוי ראש, ולפני שנתיים כשהייתה מסיבת כיתה גילינו שלבנות הכיתה התורכיות אסור לשמור בטלפון הנייד שמות של בנים מהכיתה". שראפרס מדבר גם על הטענה שתורכים מופלים לרעה בחברה הגרמנית. "זה נכון שמוסלמי צריך בדרך כלל להיות טוב מגרמני ממוצע כדי לקבל אותה עבודה", הוא אומר. "אבל עם זאת מבחני שפה מעידים שאכן רבים אינם שולטים בשפה הגרמנית. מאחר שבמערכת החינוך שלנו הציונים בגיל עשר משפיעים על הניתוב לבית הספר התיכון, יש לכך השפעה מרחיקת לכת".

כריסטיאן קלוס, ממשד הפנים הגרמני מציין שבערים כמו ברלין, המבורג ושוטטגרט יש כיתות ובהן 80-90 אחוזים מהתלמידים הם בעלי רקע של הגירה. "אינטגרציה בהן היא אתגר קשה", מציין קלוס. בבתי ספר כאלה נוצרת בעיה כשהורים מעדיפים להוציא ילדיהם מכתה בה כמעט אין דוברי גרמנית. זה לא נובע משנאת זרים אלא מקושי ובידוד של אלה שדוברים גרמנית. המדיניות היא בכל מקרה לשלב ולמצוא את התמהיל הנכון לכולם".

הדיון הציבורי מתעורר

בעבר נעשה הטיפול בהגירה באמצעים מיושנים, בין השאר באמצעות נציב ממשלתי שהיה ממונה על הנושא. "מאמצע שנות ה-80 נקטו הממשלות גישה מודרנית יותר לסוגיית ההגירה", אומרת העיתונאית הגרמנייה מאריאם לאו מהעיתון "די צייט". בהכללה ניתן לומר כי השמרנים אליהם משתייכת הקנצלרית אנגלה מרקל, מחזיקים בתפיסה כי על המוסלמים להשתלב בכוחות עצמם בחברה הגרמנית. הממשלה שקדמה לממשלת מרקל גרסה שהמאמץ לשילוב הוא מאמץ משותף של הרוב והמיעוט, אולם מבקריה טוענים שבפועל גישה זו הניחה את המהגרים לנפשם באופן שיצר שתי חברות מקבילות שביניהן שרר נתק.

מאז עברה גרמניה תהליך של התפכחות. הגרמני המצוי, שמתמודד עם אחוזי ילודה נמוכים, נתקל יותר ויותר במשפחות מוסלמיות, שהלכו בלבוש שונה, דיברו שפה זרה וצעדו עם ילדים רבים יותר מהממוצע במשפחה הגרמנית. ההגירה, ובעיקר על רקע החורף הדמוגרפי שצופים לגרמניה, עוררה חשש והתלבטויות - כיצד מיישבים בין סובלנות תרבותית ובין שמירה על חופש הביטוי, בין חופש הדת ובין ערכים של שוויון לנשים ודמוקרטיה? כיצד שוברים את בועת השפה של המהגרים, שרובם דוברים גרמנית מועטה אם בכלל? לכך התלוו התנשאות ודעות קדומות. המבוכה היתה גדולה, ובאוויר ריחף החשש שגרמניה הנאורה תמעד שוב לגזענות.

"אנגלה מרקל היתה הראשונה שהתמודדה עם הנושא באופן שונה", אומרת לאו. מרקל, הובילה את מפלגתה להתמודד עם הנושא ולהכיר בהיותה של גרמניה מדינת הגירה ובכך שההשתלבות דורשת מאמץ משני הצדדים "מרקל התחילה לדבר על הבעיות ועל הדילמות הכרוכות בהגירה המוסלמית משני הצדדים, בדרכה הרציונלית ובסגנונה הישיר", אומרת לאו. "הדבר התחדד עוד יותר עם גל גדול של הגירה לגרמניה בשנות ה-90 ממזרח אירופה", מוסיפה לאו. בעקבות אירועי ה-11 בספטמבר 2001 חל שינוי נוסף. "עד אז ידע הציבור הגרמני שיש במדינתו זרים, אבל בן לילה הם הפכו, קולקטיבית, למוסלמים. הדבר דרש שינוי בגישה", אומרת לאו.

ב-2005, לאחר שנבחרה מרקל לקנצלרית גרמניה, יזם הממשל דיון בסוגיית שילוב המהגרים בחברה הגרמנית. בחירת המונחים היתה זהירה, ונשענה על לקח היסטורי: לא דובר על היטמעות של מהגרים (אסימילציה), משום שמונח זה היה בשימוש בנוגע ליהודים בגרמניה טרום מלחמת העולם השנייה וגם היום הוא נושא משמעות של מחיקת זהות. במקום זה הם דברו על "אינטגרציה".

משנת 2006 פועלים בגרמניה שני פרויקטים ממלכתיים בנושא שילוב הזרים: פסגת האינטגרציה (Integration Gipfel), בחסותה של הקנצלרית, וועידת האסלאם הגרמנית (Islam Konferenz), בראשות שר הפנים של גרמניה. לפסגת האינטגרציה ערך סמלי רב. כשנחנכה, זו הייתה הפעם הראשונה שבה התארחו מהגרים באירוע בלב הממסד וזכו בהכרה שלו. ועידת האסלאם הגרמנית היא פורום הדברות בין מוסדות המדינה למוסלמים החיים בגרמניה. היא נושאת אופי מעשי ומפעילה קבוצות עבודה שמתכנסות מדי חודשיים ועורכות פנל כללי מדי חצי שנה. היא מכוונת ליצור שפה משותפת, ארגונית, משפטית וערכית. בהגדרתה היא נועדה להגביר את השילוב והליכודות החברתית, להגיע לקונצנזוס על ערכי היום יום ולהילחם בפונדמנטליזם. ההחלטות עוסקות, למשל בהקמת מסגדים ובניהולם, בהקצאת משאבים לקורסים מטעם המדינה להכשרת אימאמים, בשילוב לימודי אסלאם בבתי ספר והקמת מוסדות אקדמיים ללימודי תיאולוגיה אסלאמית בגרמניה. כל ההחלטות האלה הן בבחינת מימוש של חופש הדת, אבל הן גם חלק מאסטרטגיה למניעת קיצוניות. הוועידה עוסקת גם בסיקור תקשורתי של מהגרים וביצירת קורסים של אינטגרציה, שבהם לומדים את השפה הגרמנית ומתוודעים לערכי החברה ולקודים התרבותיים שלה.

בתהליך זה הודגש שהיעד אינו רב-תרבותיות (Multikulturelle Gesellschaft) - מציאות של כמה קבוצות השומרות כל אחת על עולמה בנפרד, אלא בין-תרבותיות (Interkulturelle Gesellschaft) - הכרה בייחודה של כל קבוצה מתוך פעילות למען מסגרת ערכית ונורמטיבית אחת.

חשדנות הדדית

בד בבד עם פעילות הממשל, לא פסקו החשדנות והפחד - ואלה, מיותר לציין, הדדיים. בדצמבר 2007 שודר פרק בסדרת בלש פופולרית שהציג משפחת מהגרים על רקע אלימות במשפחה. המוסלמים התקוממו על הדימוי הסטריאוטיפי והדיון בסוגיה סרב לגווע משך זמן רב. השד הגזעני הרים ראש גם במקרים של הצתת דירות מגורים של משפחות מוסלמיות. כמה מהן נגמרו בפגיעות בנפש.

שמונה גרמנים ממוצא תורכי בעלי עסקים קטנים נרצחו בין ספטמבר 2000 לאפריל 2007. החקירה לא התקדמה עד נובמבר השנה, כאשר שלושה פעילים נאו-נאצים שהיו במחתרת מאז 1999 זוהו במקרה כחשודים המרכזיים. עם התקדמות החקירה בחודשים האחרונים התגלו מחדלים בהתנהלות הרשויות. הפרשה החריפה את משבר האמון עם הקהילה התורכית, ובין היתר גררה את התפטרותם של בעלי תפקידים בשירותי הביטחון שהיו מופקדים על הנושא. "הגילויים ניפצו את האמון של התורכים בגרמניה, במדינה החוקתית הגרמנית" אמר לתקשורת קנאן קולאט, יושב ראש הקהילה התורכית בגרמניה. קולאט מציין שלעיתים אפשר לזהות גזענות מוסדית ומושרשת עמוק בראשם של כמה מאנשי המערכת לביטחון פנים.

ומהצד האחר, במרס 2009 מוסלמי יליד גרמניה פוצץ עצמו באפגניסטן והיה למחבל המתאבד הגרמני הראשון. בד בבד גבר באותם ימים החשש מטרור אסלאמי גם על רקע התרעות לפיגועים באירופה בכלל וגרמניה בפרט. סערה אחרת התעוררה כשבועיר קלן (Koeln), הידועה בקתדרלה המפוארת שלה, אישרו בניית מסגד. תכניות הבניה גילו מסגד גדול ממדים שהצריח שלו מאיים להתחרות בדומיננטיות הכיפה של הקתדרלה האייקונית ולשנות את קו הרקיע המפורסם של העיר.

את הדיון הציבורי סביב המסגד בקלן דחקה סערה חדשה לאחר שבשנה האחרונה יזמה התנועה הסלפית בגרמניה מבצע חלוקה המוני של ספרי קוראן מתורגמים לגרמנית. הסלפים הם קבוצה קטנה אך בולטת מאוד הן בלבושה והן בפעילותה לעידוד התאסלמות. הקבוצה כוללת זרמים שונים של מוסלמים וגרמנים שהתאסלמו.

כאשר תרים אחר ביקורת חריפה על האינטגרציה מוצאים שהיא לרוב מבוטאת על ידי קבוצות וארגונים מוסלמים פוליטיים, לעיתים ארגונים בעלי תפיסות קיצוניות, כמו למשל קבוצת מילי גורוש

(Milli Görüş), שהיא קבוצה המקדמת אג'נדה אסלאמיסטית ומאמינה בכינון חברה ח'ליפית. תנועת מילי גורוש שותפה בפרויקט ועידת האסלאם, ובה בעת היא נתונה למעקב בטחוני גרמני.

כמה מדברי הביקורת המהותיים התנקזו לכינוס האחרון של ועידת האסלאם שהתקיים באפריל 2012. אחד הנושאים על הפרק היה ערך השוויון בין המינים, והדיון נסב בעיקר על נישואים עם קטינות ואלימות במשפחה. הנציגים בוועידה סירבו לדון בנושא ולקשור את האסלאם לנישואין בכפייה. במקום זאת פרסמו הצהרה הטוענת כי אלימות במשפחה ונישואין בכפייה אינם נובעים מדת ספציפית אלא מקורם במבנים פטריארכליים מסורתיים. "אנו הנציגים בוועידת האסלאם" נאמר בהצהרה "מצהירים שאסלאם היא דת פתוחה וסובלנית שמתנגדת לאלימות פסיכולוגית וגופנית".

בתוך החברה המוסלמית בגרמניה, מציינת העיתונאית מאריאם לאו, יש שתי נשים מוסלמיות ידועות שקולן נשמע בדיון הציבורי. הקול האחד הוא של נג'לה קלק, פמיניסטית גרמנייה ממוצא תורכי שבנעוריה ניתקה קשר עם משפחתה שלא אפשרה לה להיות עצמאית. קלק, היום דוקטור למדעי החברה שחיה למעשה בנתק מקהילתה, מתבטאת בחריפות רבה נגד נישואים כפויים של נערות מוסלמיות ונגד החברה הפטריארכלית והגברים המוסלמים. הקול האחר הוא של סיין אטש, עורכת דין פמיניסטית ממוצא תורכי-כורדי, שלפני שנים אחדות נורתה על ידי גבר שאשתו ברח לה מקלט לנשים מוכות. בעקבות המקרה החלה אטש לדבר על אלימות במשפחה בחברה המוסלמית, אם כי היא עדיין רואה את עצמה שייכת לקהילה המוסלמית.

זהות כפולה

מוניר עזווי הוא במה הוא איש אקדמיה ויועץ פוליטי יליד גרמניה בן 34. הוריו הגיעו ממרוקו. "הייתי כמעט המוסלמי היחיד בבית הספר", הוא מספר ומוסיף כי מגיל 14 הרגיש כמתווך וכדובר של המוסלמים בשכונה שבה התגורר. הוא היה חבר באגודת המסגד המקומי, מעין תנועת נוער שעסקה בהסברת פעילות המסגדים. בשנת 2000 הצטרף עזווי כמתנדב למועצת המוסלמים הכללית המאגדת תחתיה כ-400 מסגדים, ארגון מולטי-אתני שבתוכו גם זרמים אמוניים מגוונים של האסלאם. יש בו בין השאר ערבים, תורכים, בוסנים, שיעים וסופים. "אחרי ה-11 בספטמבר 2001 התחלתי לעבוד בשכר, בשל העיסוק הרב בנושא האסלאם". ההמשך הטבעי מבחינתו היה לימודי דוקטורט בארצות הברית. עזווי, העומד על סף השלמת עבודת המחקר שהוא עורך על המוסלמים בארצות הברית במסגרת הדוקטורט, מתאר את המוטיבציה שהניעה אותו לבחור בנושא: "רציתי לחקור את נושא המוסלמים האמריקאים, הגם שמדובר בקבוצה עם רקע שונה לחלוטין, ואי אפשר להשוותם למוסלמים בגרמניה".

לדעתי, אפשר ללמוד מהמקרה האמריקאי שאינטגרציה היא סוגיה כלכלית-חברתית ולא דתית. למוסלמים האמריקאים אין בעיות מובהקות של אבטלה וחינוך כמו שיש בגרמניה. נראה גם שלאמריקאים יש פתיחות גדולה יותר בנושא דת בכלל לעומת האירופאים, הסקפטיים יותר כלפי דת. זאת ועוד, המוסלמים האמריקאים פטריוטים מאוד לארצות הברית. בגרמניה יש תהליך מורכב שמתפתח, אך הוא עדיין נמצא בחיתוליו. 70-80 אחוזים מהתורכים הגרמנים ישיבו שהם מתורכי כשישאלו אותם מהיכן הם. במסגדים מניפים את הדגל התורכי. הלאומיות התורכית משחקת תפקיד חשוב בהגדרת זהותם, לפחות כלפי חוץ, ואני מניח שהחברה הגרמנית מגיבה גם לזה. בעיני חשוב שהמוסלמים בגרמניה יפגינו קודם כל שהם גרמנים. חשוב להדגיש את הנושא הכלכלי-החברתי וחשוב לפתח תכניות של מנהיגות צעירה מוסלמית-אירופית. מובן שהרקע האתני משמעותי, והוא משמעותי גם בשבילי - אני מבקר במרוקו וחשוב לי שילדי ילמדו ערבית - אבל יש להתחשב בחברה הכללית שבה אתה חי. אמנם גם אני, כבעל חזות כהה ושער כהה, נשאל תמיד מה מוצאי, ולכן ברירת המחדל היא לראות את עצמך כלא-גרמני. אבל ניסיוני באופן כללי חיובי. בפעילותי אני מנסה לקדם את טובת הכלל, וזה ממילא אחד מעקרונות האסלאם".

עזווי מתייחס גם לנקודה היהודית בגרמניה. בארצות הברית למוסלמים יש אפשרות להגיד שהם כמו הקתולים או היהודים. למדתי שההשוואה הזו משמשת עבורם כלי חיובי ומעצים מאוד. בגרמניה אי

אפשר לעשות זאת. ראשית ההיסטוריה היהודית בגרמניה עמוקה הרבה יותר. שנית, השואה, היא אירוע ייחודי שמאפיל על הכל. אם מתייחסים לנושא היהודי נקלעים לפינה אנטישמית וממילא אי אפשר להשוות. זה דיון קשה."

חלק מצאצאי המהגרים הם בעלי אזרחות זמנית בארץ הולדתם הגרמנית. ככלל, ילידי גרמניה שהוריהם ממדינות אחרות יכולים להחזיק שתי אזרחויות - הגרמנית והנוספת - עד יום הולדתם ה-23, ואז עליהם לבחור. בחירה באזרחות האחרת משמעה ויתור על האזרחות הגרמנית. כך יקרה אוטומטית גם אם האזרח או האזרחית הצעירים לא יבחרו במפורש. אדם שאין ביכולתו לוותר על האזרחות הנוספת (מרוקו ואיראן אינן מאפשרות, למשל, ויתור על אזרחות), או שאינו יכול לעשות זאת לפני המועד, או שמהלך כזה יגרום לו סבל קיצוני, יכול להגיש בקשה לאזרחות כפולה עד יום הולדתו ה-21. הבקשה לרוב מתקבלת.

האם גרמניה היא מדינת הגירה?

בתוך שטף האירועים והדילמות עולה מאליה שאלת הזהות. גרמנים שואלים את עצמם: האם הם חלק מאיתנו? האם הם שותפים לתרבותנו ולערכינו? האם גרמניה היא בכלל מדינת הגירה? שאלה זו היתה לשאלת מפתח.

הנושא התפרץ בסופו של דבר לדיון ציבורי באופן בוטה. באוגוסט 2010 פרסם תילו זארזין, פוליטיקאי בכיר במפלגה הסוציאל-דמוקרטית שכיהן גם כחבר הנהלת הבנק הגרמני המרכזי, את הספר "Deutschland schafft sich ab" (בתרגום חופשי - "גרמניה מפרקת את עצמה"). הספר, כמו גם ראיונות של זארזין בעיתונות שדנו באסלאם באירופה ובשילוב המוסלמים, הכו את הציבור ואת עמיתיו בהלם. זארזין יצא בשורה של הצהרות המנוגדות לכל תקינות פוליטיות: על סירובם של המוסלמים להתערות, על ששום דת באירופה אינה באה בכל כך הרבה דרישות כמו האסלאם ועל ששום קבוצת מיעוט אינה נשענת במידה רבה כל כך על שירותי הרווחה. ואולם ההלם נבע בעיקר מאמירות שהכניסו גנטיקה לדיון. השוואת המוסלמים לקבוצות אחרות במונחים של גנטיקה נחשבה לחציית קו אדום (בהמשך זארזין עצמו אף סייג במשהו את דבריו). פוליטיקאים מכל עבר התקוממו, זארזין הואשם בגזענות, והוא נאלץ לעזוב את תפקידו בבנק הגרמני. המפלגה הסוציאל-דמוקרטית, הגאה בסובלנותה ובתרומתה לקליטת הגירה, שקלה לסלקו משורותיה. ואולם בד בבד הצביעו הסקרים דווקא על תמיכה לא מעטה של דעת הקהל בעצם הצפת הנושא ובזארזין, בבחינת מי ש"מעז לדבר בכנות על הפיל שבחדר".

שלושה חודשים לאחר פרוץ הדיון, ב-3 באוקטובר 2010 באירוע לרגל ציון 20 שנה לאיחוד גרמניה, נשא כריסטיאן וולף, נשיא גרמניה אז, נאום חגיגי. בנאום הצהיר וולף ששייכות אינה עניין של דרכון, היסטוריה משפחתית או דת, וכי כעת לא רק הנצרות והיהדות, אלא גם האסלאם הוא חלק מגרמניה. דבריו בכלל ועיתויים בפרט עוררו ביקורת ודיון נוקב.

דרוויש היזרצ'י, יליד ברלין, בן 29, מוסלמי ממוצא תורכי, אומר כי "אם סופרים כמה מיליונים של אנשים הגיעו לגרמניה, גרמניה היא בבירור מדינת הגירה. אבל מי שבוחן את יחסם של פוליטיקאים מסוימים או של גרמנים רבים למהגרים, מגלה לעתים קרובות בורות ואף התנגדות לקבל את העובדה שמיליוני אנשים היגרו לגרמניה. איך אפשר לומר שגרמניה אינה מדינת הגירה? ככל שיקדימו להשלים עם העובדה הזאת כך יקדימו לנקוט צעדים לשילוב. זה תהליך שהוא ממילא אינסופי".

ניאו-מוסלמים וההתערות בחברה

בתחילת 2012 התפרסמו תוצאות סקר שערך משרד הפנים הגרמני על מידת ההתערות של צעירים מוסלמים בחברה הגרמנית. נתוני הסקר, שהראו כי כמעט רבע מהמוסלמים בני 14-32 בגרמניה אינם מעוניינים להשתלב, עוררו סערה תקשורתית. מצד אחד התעורר כעס על המוסלמים, ומצד אחר הוטחה ביקורת על הדרך שבה הוצגו השאלות או הממצאים. כתבות רבות בעיתונים דיברו על

ניפוץ אשליית הרב-תרבותיות, ונשמעה הטענה כי זאראזין בכל זאת צדק. לעומת זאת העיתון "ברלינר צייטונג" בחר להציג במפגיע את החלק המלא של הכנס ולנסח כותרת שלשונה "רוב הצעירים בני 14-32 מעוניינים להתערות בחברה". היו גם שהאשימו את הפוליטיקאים בזריעת פחד ובכתבה בעיתון "ולט אם זונטג" נכתב כי הצעירים המוסלמים תלויים בין שני עולמות. הסקר קבע למשל כי 77 אחוז מהמוסלמים בגרמניה מאמינים כי דרך השתתפות פוליטית יוכלו לקדם את שילובם בחברה. לעומת זאת הובאו נתונים על פיהם 46.1 אחוז מהגרמנים סבורים כי בגרמניה חיים יותר מדי מוסלמים, ו-52.2 אחוז המאמינים כי האסלאם הוא דת של אי סובלנות.

בתגובה לסקר אומר כריסטיאן קלוס כי "קשה לקבוע כמה אנשים אינם מעוניינים להתערות בחברה, משום שזה עניין של הגדרה אישית, וכל אחד מגדיר מהי התערות מבחינתו. שר הפנים הקודם טען שמדובר בכעשרה אחוזים של מוסלמים שאינם רוצים להשתלב, אבל קשה לאמת את הנתון הזה. ישנו מיעוט שאינו משולב בחברה. בקרב המיעוט הזה יש גם קיצונים. הדאגה היא מהקבוצה שלא השתלבה – לאו דווקא מהגרי הדור הראשון או השני, אלא השלישי והרביעי, שאין להם בסיס חזק ושליטה טובה בשפה הגרמנית, דבר שכאמור מקשה גם על שילובם בשוק העבודה. מאחר שאין נתונים מדויקים קשה גם לפנות אליהם".

הספר "ניאו-מוסלמים - דיוקן של דור גרמני" שכתב הסופר ממוצא תורכי ארן גוברג'ין, שיצא לאור באביב 2012 (Verlag Herder GmbH), מנסה לעמוד על טיבו של הדור המוסלמי הצעיר יליד גרמניה. גוברג'ין טוען כי בעוד דורות קודמים של תורכים, אלבנים, כורדים ואחרים הנכללים בכותרת העל "מוסלמים", המוסלמים הגרמנים הצעירים - "הניאו מוסלמים" - אינם נשארים בפינה האתנית ומשתתפים באופן משמעותי בזירה החברתית והתרבותית של ארץ הולדתם גרמניה. הם אינם מגיבים אלא יוזמים. הם מתנהלים מתוך מודעות עצמית ויוצרים קשר עם שני הכיוונים – עם הוריהם ומסורתם מצד אחד ועם החברה המרכזית בגרמניה מצד אחר. הספר מזכיר גם את קיומם של מוסלמים צעירים, חדים ורהוטים. הוא מציין כיצד פאטי אקין, יוצר קולנוע גרמני ממוצא תורכי מהמבורג, יליד 1973, עסק בסרטיו הראשונים בשאלות הקשורות למהגרים בגרמניה, אך לאחר הצלחתו הגדולה של הסרט "עם הראש בקיר" (Gegen die Wand) משנת 2003 הוא "השתחרר" מהסוגיות האלה. הוא מביא מדבריה של רנאן דמירקאן, שחקנית מוכרת בטלוויזיה ובתיאטרון, שכתבה ספרים אחדים ובהם אחד על אמה המנוחה שהיתה דור ראשון להגירה. היא עומדת על ההבדל הקיים בין "אנחנו" בחברה האוריינטלית כפי שהיא מגדירה אותה ובין "אני" בחברה המערבית. אין היא מדברת על אינטגרציה אלא על אי שוויון, ואומרת שהיא מתנהלת בין קאנט לקוראן ובין שניהם היא צומחת.

דרוויש היזארכי הוא אולי דוגמה לניאו-מוסלמי שכזה. יליד ברלין, צעיר מוסלמי מאמין ממוצא תורכי שעובד במחלקת החינוך של המוזיאון היהודי בברלין, מתנדב בהנהלת ארגון הקהילה התורכית בברלין, משתתף בפרויקט JUMA ("פעילות מוסלמית צעירה", www.juma-projekt.de) ומדריך קבוצות בנושאי שוויון זכויות ואפליה. "פניתי למוזיאון היהודי מתוך הכרה בחשיבותו ולאחר שראיתי שהם מחפשים מדריכים עם ידע ביהדות ובאסלאם. מבקרים רבים מופתעים כששומעים שאני מוסלמי, אבל זה עובר להם במהירות. באופן כללי אפשר לומר שיש מעט קשרי גומלין בין מוסלמים לכלל החברה בגרמניה, ויש ידע וחינוך מועט לגבי האסלאם. אני יכול להבין חלק מהפחדים של הגרמנים, אבל ככלל המוסלמים חווים בידוד ואפליה. עם זאת לא הכל רע. הרבה מתרחש עכשיו בחברה. אני סבור שהשינוי קשור גם לכך שגרמניה לא תהיה גורם מעכב בעידן של גלובליזציה ואינטגרציה אירופית. יותר מכל המוסלמים מבקשים להיות מעורבים בחברה ולבחון הזדמנויות להשתתפות. גם התקשורת מגלה יותר ויותר רגישות לנושא, וזה נוסף בי אופטימיות בנוגע לעתיד".

*

אגודות מוסלמיות וארגוני קהילה

הממסד הגרמני מאפיינת קהילות דתיות על פי המודל המוכר לה של הכנסייה הנוצרית - מודל ארגוני שבו ברור מי מייצג את הקהילה ומי חבריה הרשומים. הדבר מגדיר גם את האופן בו מתקצבת המדינה את הארגון הדתי. ואולם האסלאם שונה מהותית מהכנסייה ומתפיסתה הארגונית, ובאופן טבעי המהגרים המוסלמים התארגנו באופן שונה. 70-90 אחוז מהמוסלמים בגרמניה אינם חברים בארגון מוסלמי כלשהו ואין ארגון-גג מוסלמי בגרמניה שיכול להידבר עם הממסד. כמהגרים נטו ממילא ארגוני הקהילות להתמקד בקשר עם מדינות המוצא שלהם. ההבדל בציפיות ובתפיסה גרם למפח נפש ולקושי מבני.

משערים שבגרמניה כ-2,500 אגודות מסגדים שכ-10-15 אחוז מהמוסלמים בגרמניה קשורים אליהן. כמו כן בגרמניה חמישה ארגונים אסלמיים שמאגדים במשוער כמה מאות אלפי חברים: מועצת האסלאם (Islamrat) הארגון הגדול מכולם, תומך בהתאזרחות תורכים בגרמניה ודומיננטי בהובלת השיח על חקיקה וחינוך בגרמניה, כמו שיעורי דת בבתי הספר; האיחוד התורכי האסלאמי (DITIB) הנחשב גם הוא לגוף מוביל, הוא ארגון תורכי רשמי ושלוחה של משרד הדתות התורכי, והוא מופקד על שליחת אימאמים מתורכיה לשליחות בגרמניה. האגודה של מרכז התרבות האסלאמית (VIKZ) נוסדה על ידי תורכים מהגרי הדור הראשון שלא היה להם שום ייצוג דתי או פוליטי; המועצה המרכזית של המוסלמים בגרמניה (ZMD), שבראשה עומד גרמני שהתאסלם, היא ארגון רב-לאומי שמרבית חבריו ממוצא ערבי, המעידים על עצמם שהם מייצגים את המיינסטרים המוסלמי בגרמניה, ויוצאים, למשל, בחריפות נגד שיעורי ספורט ושחייה מעורבים לבנות ובנים. ארבעת הארגונים מהווים יחד את "המועצה המתאמת של המוסלמים" (Koordinationsrat der Muslime) בת השיח המרכזית להדברות עם הממסד הגרמני. החמישי הוא ארגון הקהילה העלאווית. בגרמניה יש גם כמה קבוצות מוסלמיות קיצוניות לרבות האחים המוסלמים, חזבאללה חמאס, ועוד. מרבית האגודות האסלמיות לא התבטאו באשר לאיום הטרור האסלמי ואחרי מתקפות.

חלקם של המהגרים באוכלוסייה

כ-82 מיליון בני אדם חיים בגרמניה
15.7 מיליון בני אדם בגרמניה הם בעלי רקע של הגירה
3.8-4.3 מיליון בני אדם הם מוסלמים בעלי רקע של הגירה
כ-45 אחוז מהמוסלמים בגרמניה בעלי רקע של הגירה הם בעלי אזרחות גרמנית

ארצות המוצא של מוסלמים

בעלי רקע של הגירה בגרמניה	
תורכיה	63.2%
דרום-מזרח אירופה	13.6%
המזרח התיכון	8.1%
צפון אפריקה	6.9%
דרום ודרום מזרח אסיה	4.6%
איראן	1.7%
חלקים אחרים של אפריקה	1.5%
מרכז אסיה	0.4%